

Nauczanie prawa na Państwowym Uniwersytecie we Wrocławiu (1811–1945)

Abstract

Teaching Law at the State University of Wrocław (1811–1945)

This study is an attempt to synthesize a presentation of the tradition of teaching law in Wrocław and in Frankfurt-am-Oder, and its continuation in the organization of the University of Wrocław and the Legal Faculty, from its establishment in 1811 to its liquidation in 1945.

The article describes the legal foundation of the legal faculty, paying particular attention to its Rules of 1840, as well as the teaching staff, the organizational structure of the faculty, and housing conditions. Based on preserved lists of lessons (lectures and other classes) special attention was paid to the particular subjects taught in the curriculum. The study takes into account the number of students and their ethnic backgrounds, shedding particular light on the way the regulations and practices discriminated against Jews and Poles. Towards the end of the study, the author discusses the activities of the faculty during the Second World War. It is worth mentioning how the organizational framework of the legal faculty combined the teaching of law with the teaching of statecraft, economics, and politics.

Key words: Wrocław, Breslau, University, Legal Faculty, teaching law.

Słowa kluczowe: Wrocław, Uniwersytet, Fakultet Prawniczy, nauczanie prawa.

1. Dwie tradycje: Wrocław i Frankfurt nad Odrą

1.1. Szkoła katedralna we Wrocławiu

Tradycja nauczania prawa we Wrocławiu (Wratislavia, Preslaw, Breslau) jest stara i bogata, porównywalna tylko z Krakowem¹. Sięga XIII w. i wiąże się z działalnością szkoły katedralnej we Wrocławiu, największej na ziemiach polskich obok krakowskiej.

---

¹ M.J. Ptak, *Nauka i nauczanie prawa na Śląsku do początku XIX wieku – zarys problematyki* [w:] *Nauka i nauczanie prawa w dziejach*, red. T. Kruszewski, Wrocław 2011, s. 27–48; M. Pater, *Od piastowskich prapoczątków do upadku Hohenzollernów* [w:] T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu*

Kierował nią scholastyk, którym od drugiej połowy tego stulecia bywał często prawnik, wykształcony na Uniwersytecie, przeważnie w Bolonii, np. Wawrzyniec „z Polski” u schyłku XIII w. Trudno zatem sobie wyobrazić, że nie nauczano w niej prawa, przynajmniej kanonicznego. W tym kontekście bardziej zrozumiałe staje się nazwanie jej Uniwersytetem w dokumencie papieskim z 1363 r. W literaturze panuje pogląd, że było to rezultatem błędu pisarza przygotowującego dokument. Nie wdając się w rozważania o słuszności tego poglądu, można wywnioskować, że nazwa *studium generale* pojawiła się najwcześniej w odniesieniu do Wrocławia i tamtejszej szkoły katedralnej.

1.2. Nieudana próba utworzenia Uniwersytetu we Wrocławiu w 1505 roku

Formalne starania w sprawie utworzenia Uniwersytetu we Wrocławiu podjęto dopiero na początku XVI w., z inicjatywy rady miejskiej. Zakończyły się one wystawieniem w dniu 20 lipca 1505 r. w Budzie przez króla Czech i Węgier, Władysława II Jagiellończyka (1471–1516), dokumentu fundacyjnego powołującego do życia gimnazjum powszechne nauk (*generale litterarum gymnasium*)². Określono w nim Wrocław jako „stolicę całego Śląska oraz miasto przewyższające wszystkie miasta Niemiec znakomitym położeniem, budynkami i monumentami oraz kulturą mieszkańców”³. Nie oznacza to, że Wrocław był wolnym miastem Rzeszy, a Śląsk pośrednim lennem Rzeszy, jak z lubością powtarzają historycy niemieccy, także najmłodszego pokolenia. Niemcy są tu tylko „punktem urbanizacyjnego odniesienia”, bowiem w sensie politycznym Księstwo Górne i Dolne Śląska wchodziło w skład federacyjnej struktury Królestwa Czech jako jeden z krajów (ziem) Korony św. Wacława. Dokument przewidywał odbywanie wykładów przez mianowanego profesora z prawa papieskiego i cesarskiego, czyli profesora obojga praw (*utriusque iuris*), którego w hierarchii profesorów sytuowano na drugim miejscu, po profesorze teologii i przed profesorem filozofii. Ostatecznie Uniwersytet nie powstał, między innymi z powodu protestu przedłożonego papieżowi w dniu 2 listopada 1505 r. przez króla polskiego Aleksandra Jagiellończyka, jak się uważa z inspiracji profesury Akademii Krakowskiej, obawiającej się konkurencji nowego ośrodka akademickiego. Wśród jej studentów znaczący procent stanowili bowiem Ślązacy, których we współczesnych źródłach wymieniano często jako odrębną nację, obok Polaków, Czechów, Morawian, Łużyczan, Węgrów i Niemców. W rezultacie papież Juliusz II nie wyraził zgody na utworzenie Uniwersytetu, choć otrzymał od rajców wrocławskich prezent w niebagatelnej wysokości 3 tys. dukatów. Rok później zgodził się na powstanie takiej uczelni w brandenburskim Frankfurcie nad Odrą.

Wrocławskiego 1702–2002, Wrocław 2002, s. 9–10; K. Stopka, *Szkoły katedralne metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, Kraków 1994; J. Puzio, *Wrocławska szkoła katedralna*, „Colloquium Salutis” 1970 (2).

² M.L. Wójcik, *Próba założenia Uniwersytetu Wrocławskiego w 1505 roku. Dokument fundacyjny Władysława Jagiellończyka z 20 lipca 1505 roku [w:] Cztery Początki. Dokumenty fundacyjne Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. R. Żerelik, Wrocław 2002, s. 13–27.

³ *Idque in Ciuitate nostra Wratislaviensi, que uniuerse Slesie est Metropolis, miraque loci felicitate edificiorumque ac insignium structurarum prestantia, Ciuiumque insuper humanitate, cunctas facile Germanie vrbes exuperat.*

1.3. Uniwersytet we Frankfurcie nad Odrą i jego Fakultet Prawniczy (1506–1811)

Został on ufundowany w 1506 r. przez elektora brandenburskiego Joachima I jako uniwersytet katolicki, zwany również Viadriną, który wkrótce stał się uczelnią protestancką⁴. Do 1694 r., tj. do założenia w tym roku Uniwersytetu w Halle, był jedynym uniwersytetem Brandenburgii. Poza fakultetem artystycznym (filozofii) składał się z tzw. fakultetów wyższych: teologii, prawa i medycyny. Prawo było chętnie wybierane przez studentów, stąd też fakultet ten uchodził za najważniejszy. Statut Viadriny przewidywał na nim pięć profesur, ale u schyłku swojej działalności (1806) ich liczba zmniejszyła się do trzech. Uniwersytet mógł proponować kandydatów na stanowisko profesora, ale mianował ich panujący według swojego uznania i taka procedura obowiązywała do początku XIX w. Profesura nie wiązała się z wymogiem posiadania habilitacji. Wystarczył doktorat, czasami nawet tylko licencjat lub magisterium. Z tego powodu wielu profesorów przy obejmowaniu stanowisk miało niewiele ponad 20 lat. Na Viadrinie studiowało stosunkowo mało studentów, przeciętnie około 200, a na prawie – 50, co sprawiało, że na jednego profesora prawa przypadało nieco ponad 10 studentów. Niemal wszyscy studiujący pochodzili z krajów Europy Środkowej i Wschodniej, w tym często z Wrocławia i ze Śląska⁵. Jak się szacuje, corocznie Fakultet Prawniczy kończyło około 20 absolwentów. Studia rozpoczynano w wieku 16–18 lat, po ukończeniu studium podstawowego na fakultecie artystycznym. Studia prawnicze trwały 2–3 lata, ale mogły też trwać 5, jeśli student chciał je ukończyć na wyższym poziomie (bakalaureat, magisterium, licencjat). Najwyższą i stosunkowo rzadką godnością był doktorat. Wszystkie te stopnie można było osiągnąć, przy odpowiedniej dozie zdolności i pracowitości, wkrótce po przekroczeniu 20. roku życia. Poziom tego wykształcenia nie był oceniany zbyt wysoko. Pensum wykładowcy wynosiło 5–7 godzin w każdym dniu tygodnia, z wyjątkiem niedzieli. Stanowiło to zatem w ciągu tygodnia 30–40 godzin pracy dydaktycznej.

1.4. Pozauniwersyteckie formy nauczania prawa we Wrocławiu w XVI i XVII wieku

Fiasko starań o założenie uniwersytetu w 1505 r. nie oznaczało przerwy w nauczaniu prawa we Wrocławiu. Nauczano go bowiem, mniej lub bardziej formalnie, w ramach tzw. szkół pokątnych (*Winkelschule*) i szkół gimnazjalnych, funkcjonujących w nowych warunkach wynikających z postępów reformacji od drugiej kwarty XVI w. Ich tworzenie nie wymagało już uzyskania akceptacji najwyższych władz Kościoła katolickiego. Znajduje to potwierdzenie w programie nauczania protestanckiego Gimnazjum

⁴ A. von Brünneck, *Wydział Prawa Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą w latach 1506–1811*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2007, t. LIX, z. 1, s. 209–230. Tam też bardziej szczegółowa literatura.

⁵ Z imiennej listy gratulantów prof. J.Ch.F. Meistera z 1795 r. wynika, że udział studentów pochodzących ze Śląska na Fakultecie Prawniczym mógł sięgać nawet 40%. M.J. Ptak, *Profesor Johann Ch.F. Meister i jego pogląd na obowiązywanie prawa saskiego na Śląsku* [w:] *Prawnicy na Uniwersytecie Wrocławskim*, red. M. Marszał, J. Przygodzki, Wrocław 2012, s. 13, 21. W 1672 r. studentem Viadriny był także ostatni Piast śląski, książę legnicko-brzesko-wołowski Jerzy Wilhelm.

św. Elżbiety (Gymnasio Elisabethano), założonego w 1562 r. Wykaz lekcyjny dla szkół wrocławskich z 1617 r. przewidywał w nim bowiem czytanie i objaśnianie instytucji prawnych Justyniana, chociaż tylko nadzwyczajnie i prywatnie (*extraordinariae et privatim*)⁶. W ramach prywatnych kursów przygotowawczych wykłady z prawa prowadzili również wrocławscy adwokaci⁷.

1.5. Uniwersytet Towarzystwa Jezusowego we Wrocławiu (1702–1811)

Od 1640 r. działało we Wrocławiu pełne, sześcioklasowe gimnazjum, założone przez jezuitów. Rektor wrocławskiego kolegium już u schyłku tego stulecia zabiegał u Leopolda I, cesarza Rzymian, króla Czech oraz księcia Górnego i Dolnego Śląska, o przekształcenie tego gimnazjum w pełny Uniwersytet, posiadający fakultety: teologii, obojga praw, filozofii i sztuk wyzwolonych. Starania te zwieńczyła złota bulla fundacyjna Leopolda I z 21 października 1702 r. (*Aurea bulla foundationis Universitatis Wratislaviensis*). Od tej pory Uniwersytet Wrocławski nazywano również Akademią Leopoldyńską⁸. Z planowanego Fakultetu Obojga Praw wyłączono jednak prawo kanoniczne i połączono organizacyjnie z teologią, rezygnując tym samym z prawa rzymskiego⁹. Wykładano w związku z tym prawo kanoniczne i kościelne na fakultecie teologicznym, a później także prawo natury i narodów na fakultecie filozoficznym. Zaskakuje jednak nie do końca wyjaśniony fakt, że pomimo braku fakultetu prawniczego pojawiali się na Leopoldynie profesorowie prawa i 108 studentów ukończyło na niej studia prawnicze, choć uzyskaną na nich wiedzę określa się jako fragmentaryczną.

2. Utworzenie państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu (1811–1945)

W okresie wojen napoleońskich (1807–1812) Prusy zapoczątkowały wielką reformę szkolnictwa, zaprojektowaną przez Wilhelma von Humboldta. Opierała się ona na założeniu, że Uniwersytet ma być szkołą o szerokiej autonomii, w której ramach będą swobodnie prowadzone badania naukowe i publikowane ich rezultaty, ale w ścisłej łączności z nauczaniem na najwyższym poziomie. Jej strukturalnym elementem był również proces likwidacji dotychczasowych szkół i tworzenie nowych, także poprzez ich łączenie i organizowanie według zaplanowanego wzorca. Stał się nim dla całych Niemiec, i w konsekwencji dla Europy, Uniwersytet Berliński założony w 1810 r. W takich okolicznościach powstał zamysł połączenia brandenburskiej i protestanckiej Viadriny ze

⁶ *Lectiones Scholarum Vratislaviensium...*, BUWr., Oddział Starodruków, sygn. 446163.

⁷ O. Bardong, *Die Breslauer an der Universität Frankfurt (Oder). Ein Beitrag zur schlesischen Bildungsgeschichte 1648-1811*, Würzburg 1970, s. 129, 133 i n.

⁸ K. Rabe, *Alma Mater Leopoldina. Kolegium i Uniwersytet Jezuicki we Wrocławiu 1638–1811*, Wrocław 2003; P. Wiszniewski, *Kolegium Jezuickie we Wrocławiu i utworzenie Uniwersytetu Leopoldyńskiego w 1702 roku. Złota Bulla cesarza Leopolda I z 21 października 1702 roku [w:] Cztery początki...*, s. 29–49.

⁹ Odnotowano tylko dwa doktoraty z prawa kanonicznego w całym okresie funkcjonowania Leopoldyny.

śląską i katolicką Leopoldyną, choć sam Humboldt był temu przeciwny i opowiadał się za utrzymaniem teologiczno-filozoficznego charakteru Leopoldyny. W związku z bliskością Berlina postanowiono umiejscowić połączone uniwersytety we Wrocławiu.

2.1. Podstawy prawne

Tak zwane przeniesienie (*Verlegung*) Uniwersytetu Frankfurckiego do Wrocławia i połączenie go z Uniwersytetem Leopoldyńskim nastąpiło na mocy rozkazu gabinetowego króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III z 24 kwietnia 1811 r.¹⁰ Ustalono w nim termin rozpoczęcia kolegiów, czyli zajęć dydaktycznych na dzień św. Michała, tj. 29 września tego roku. Jednak dopiero w dniu 8 października odbyła się immatrykulacja, a 19 października uroczysta inauguracja roku akademickiego¹¹. Według wykazu lekcji na semestr zimowy roku akademickiego 1811/1812 zajęcia rozpoczęły się dopiero 21 października 1811 r.¹² Wcześniej, w dniu 3 sierpnia 1811 r., król wydał również tzw. Plan połączenia obu uczelni¹³. Nowy uniwersytet nosił niemiecką nazwę *Universität zu Breslau* i łacińską *Universitas litterarum Vratislaviensis*. W pierwszych wykazach lekcji nazwano go jednak także *Viadriną Wrocławską* (*Viadrina Vratislaviensis*), a następnie *Uniwersytetem Wrocławskim* (*Universitas Vratislaviensis*)¹⁴. W polskojęzycznym wykazie z roku 1812/1813 pojawiła się kolejna nazwa – *Wszechnica Wrocławska*. W XIX w. nazywano go najczęściej *Uniwersytetem Królewskim* (*Königliche Universität zu Breslau*), w czym wyrażało się charakterystyczne dla monarchii absolutnych utożsamianie królewskości z państwowością. W 100-lecie powstania, 26 lipca 1911 r., cesarz Wilhelm II nadał mu nazwę *Śląskiego Uniwersytetu Fryderyka Wilhelma (III)* (*Schlesische Friedrich-Wilhelms-Universität*). Z okazji kolejnego jubileuszu, 125-lecia utworzenia, w sierpniu 1936 r. Adolf Hitler nadał mu dumny tytuł *Uniwersytetu Rzeszy* (*Reichsuniversität*), bardzo wówczas ceniony w środowisku niemieckich szkół wyższych¹⁵.

W Planie połączenia z 3 sierpnia zostały po raz pierwszy zawarte bardziej szczegółowe regulacje dotyczące poszczególnych fakultetów i sposobu ich funkcjonowania. Jest w nim mowa o tzw. wyższych fakultetach (*sogenannten obern Facultäten*), wymienionych w następującej kolejności: dwa fakultety teologiczne (protestancki i katolicki), fakultet prawniczy, medyczny i filozoficzny¹⁶. W skali całego uniwersytetu, a zatem i fakultetu prawniczego, określono hierarchię (rangę) profesorów, przyjmując jako kryterium starszeństwo akademickich urzędów nauczycielskich mierzone datą nominacji na stanowisko profesora zwyczajnego. Sformułowano w nim również najważniejsze, indywidualne i zbiorowe,

¹⁰ L. Harc, *Założenie Uniwersytetu Wrocławskiego w 1811 roku. Rozkaz gabinetowy Fryderyka Wilhelma III z 24 kwietnia 1811 roku i Plan połączenia Uniwersytetu we Frankfurcie z Uniwersytetem we Wrocławiu z 3 sierpnia 1811 roku* [w:] *Cztery początki...*, s. 51–101.

¹¹ M. Pater, *Od piastowskich prapoczątków...*, s. 42.

¹² AUWr., sygn. S 53.

¹³ L. Harc, *Założenie Uniwersytetu...*, s. 63 i n.

¹⁴ AUWr., sygn. S 55–59.

¹⁵ T. Kulak, *Dzieje Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1918–1945* [w:] *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702–2002*, s. 163. Tytuł taki otrzymał również Uniwersytet Poznański.

¹⁶ L. Harc, *Założenie Uniwersytetu...* Plan połączenia z 3 sierpnia 1811 roku, § 5. Tłumaczenie na język polski niemieckiego tekstu tego paragrafu jest balałutne.

prawa i obowiązki profesorów w zakresie dydaktyki akademickiej (kolegia prywatne i publiczne), rolę dziekana w tej materii, sposób tworzenia wykazu lekcji (*Lectio-Catalog*) i organizacji procesu dydaktycznego w trybie półrocznych kursów (zima–lato). Plan połączenia stanowił zatem podstawę prawną funkcjonowania Fakultetu Prawniczego do czasu uchwalenia pierwszych statutów nowej uczelni, co nastąpiło dopiero 21 lutego 1816 r.¹⁷ Do tego czasu obowiązywały też niektóre regulacje Viadriny i Leopoldyny. W dniu 13 października 1816 r. senat Uniwersytetu Wrocławskiego uchwalił też statuty dla studiującej na nim młodzieży, zatwierdzone 25 kwietnia 1817 r. przez odpowiedniego ministra¹⁸.

W oficjalnych dokumentach sporządzanych w języku niemieckim Fakultet Prawniczy nazywano najczęściej Jurystycznym (*Juristische Fakultät*) i stosunkowo rzadko Wydziałem Jurystycznym (*Juristische Abtheilung*). W języku łacińskim, zwłaszcza w wykazach lekcyjnych, używano nazwy *Ordo iuris consultorum*, w innych źródłach także *Facultas Juridica*. W wykazie lekcji w języku polskim z 1812 r. nazywano go Wydziałem Prawniczym. Takimi nazwami posługiwano się na oznaczenie całego fakultetu do czasu wydania rozporządzenia (*Erlaß*) królewskiego z 13 października 1913 r., które przemianowało go na Fakultet Prawno-Państwowy (*Rechts- und staatswissenschaftliche Fakultät*) Królewskiego Uniwersytetu. W 1941 r. zmieniono drugi człon jego nazwy i odtąd aż do zakończenia działalności w 1945 r. nosił nazwę Fakultetu Prawno-Gospodarczego (*Rechts- und Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät*).

Uniwersytet był w sensie organizacyjnym federacją autonomicznych i równoprawnych fakultetów, której formalno-prawnym wyrazem miał być odrębny dla każdego fakultetu statut, uwzględniający jego specyfikę. Do jego opracowania przystąpiono już w 1811 r., a w następnym był już gotowy projekt Fakultetu Prawniczego, który jednak nie mógł być zatwierdzony z powodu prac nad nowymi statutami Uniwersytetu, ostatecznie zatwierdzonymi w 1816 r.¹⁹ Prace nad nim zostały zawieszona i ponownie podjęto je dopiero w latach 30., po ministerialnym zatwierdzeniu statutów fakultetów uniwersytetów w Bonn i Berlinie. Ostatecznie wszedł on w życie dopiero 13 września 1840 r. pod nazwą Reglement Fakultetu Prawniczego Królewskiego Uniwersytetu we Wrocławiu (Reglement für die Juristische Fakultät der Königlichen Universität zu Breslau)²⁰. Został on ponownie wydrukowany w pierwotnej wersji, ale w współczesnym brzmieniu i z uwagami uwzględniającymi kolejne regulacje prawne (królewskie, ministerialne, uniwersyteckie i fakultetowe) w 1917 r.

2.2. Nauczyciele akademicy

Statut z 1816 r. określał Uniwersytet jako „uprzywilejowaną korporację pod ojcowską opieką króla”. Każdy fakultet podlegał nadzorowi i kierownictwu profesorów zwyczajnych, mianowanych i opłacanych przez króla, do których mieli się przyłączać nad-

¹⁷ AUWr., sygn. S 133, oryginał.

¹⁸ M. Pater, *Od piastowskich prapoczątków...*, s. 47.

¹⁹ B. Nadbyl, *Chronik und Statistik der königlichen Universität zu Breslau*, Breslau 1861, s. 4.

²⁰ AUWr., sygn. P 1 (Drukowany tekst z rękopiśmiennymi uzupełnieniami z lat 1827–1890), P 1a (Maszynopis z późniejszymi uzupełnieniami w zbiorze zatytułowanym *Satzungen der Rechts- und staatswissenschaftlichen Fakultät der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*).

zwyczajni profesorowie i prywatni docenci oraz studująca młodzież. Rangę profesora zwyczajnego w fakultecie i całej uczelni wyznaczała data pierwszego patentu nominacyjnego na takie stanowisko. Kolejność tę potwierdzają wykazy lekcji od 1811 r. Osoby z predykatem profesora zwyczajnego tworzyły fakultet w wąskim znaczeniu, w którym traktowano go jak akademicką władzę zwierzchnią. Natomiast w szerokim znaczeniu fakultet był „korpusem nauczającym” (*lehrende Corps*).

Już w Planie połączenia z 3 sierpnia 1811 r. upoważniono każdego profesora do samodzielnego ustalania przedmiotu swoich wykładów i godzin, w których miały się odbywać. Zorganizowanie kolegów przed każdym półrocznym kursem miało być jednak omówione na posiedzeniu rady fakultetu. Dziekan zobowiązany był do tego, aby przedmioty każdego profesora zostały obsadzone, a półroczny kurs sensownie ułożony. Opracowany w ten sposób katalog lekcji miał być następnie zredagowany po łacinie przez profesora wymowy (*professor eloquentiae*) i sześć miesięcy przed końcem półrocznego kursu przesłany do przejrzenia i zatwierdzenia Departamentowi Nauczania Publicznego, za pośrednictwem kuratora Uniwersytetu. Promocje na poszczególnych fakultetach, do czasu wydania statutu Uniwersytetu Wrocławskiego, miały się odbywać zgodnie z dotychczasową praktyką na Viadrinie. Plan połączenia zezwalał też profesorom na prowadzenie prywatnych wykładów w zakresie przypisanych fakultetowi przedmiotów (!) bez ograniczeń i za opłatą, ale równocześnie sformułował obowiązek przeprowadzania publicznych i nieodpłatnych wykładów z przedmiotu, którego dotyczyła nominalna profesura, w wymiarze czterech godzin tygodniowo.

Nominację na stanowisko profesora zwyczajnego albo nadzwyczajnego można było początkowo uzyskać, jak na Viadrinie, bez doktoratu i habilitacji. Reglement z 1840 r. wymagał jednak uzupełnienia tego braku w terminie jednego roku. Do tego momentu nominat występował w wykazach lekcji jako profesor desygnowany (*professor designatus*). Po przejściu na emeryturę profesora zwyczajnego było też możliwe dalsze nauczanie w charakterze profesora honorowego (*professor honorarius*), ale po uzyskaniu zgody na prowadzenie wykładów w takim charakterze²¹. Podobnie jak na Viadrinie możliwe były awanse profesorskie wkrótce po ukończeniu 20. roku życia²².

Jako pierwsi działalność dydaktyczną na wrocławskim Fakultecie Prawniczym podjęli profesorowie Uniwersytetu we Frankfurcie nad Odrą: Ludwig Gottfried Madih (1748–1834) i Johann Christian Friedrich Meister (1758–1828) oraz przybyły z uniwersytetu w Królewcu Theodor Maximilian Zachariae (1781–1847, od Wielkanocy 1811). Formalnie w tym samym roku, ale faktycznie rok później (styczeń 1812), dołączył do nich Karl August Dominik Unterholzner (1787–1838), który habilitował się na Uniwersytecie w Landshut (Bawaria). Zalicza się ich do grona najwybitniejszych profesorów prawa na Uniwersytecie Wrocławskim. Według dotychczasowych obliczeń w latach 1811–1945 pracowało na wydziale ponad 170 profesorów i docentów²³.

²¹ M. Czapliński, *Uniwersytet Wrocławski i wrocławscy profesorowie prawa w XIX w. w ocenie Berlina (przyczynek do polityki naukowej Królewskiego Pruskiego Ministerstwa Wyznań i Edukacji)*, SMDUW 1995, t. IV, s. 75–86.

²² T. Dolata, *Nadzwyczajni dwudziestoletni – rzecz o najmłodszych profesorach zwyczajnych na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1811–1945*, „Studia Historycznoprawne, Acta Universitatis Wratislaviensis 3602, Prawo” 2014, CCCXVI/2, s. 149–160.

²³ Ich wykaz sporządził i opublikował M. Czapliński, *Verzeichnis der Professoren der Juristischen Fakultät der Universität Breslau (1811–1945)*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu

W pierwszym pięćdziesięcioleciu (1811–1861) nauczało na nim 16 profesorów zwyczajnych, 4 nadzwyczajnych i 9 prywatnych docentów, czyli w sumie 29 osób²⁴. Do 1820 r. ich liczba w poszczególnych latach oscylowała od 4 do 6 i dopiero w 1848 r. osiągnęła sumę 10, której nie przekroczone do 1861 r. Liczba profesorów zwyczajnych oscylowała między 3 a 7. Profesorów nadzwyczajnych początkowo nie zatrudniano (do 1817), a i później były okresy, w których też ich brakowało (1820–1821, 1829–1839, 1850–1858). Ich liczba wahała się od 1 do maksymalnie 3. Liczba prywatnych docentów w poszczególnych latach też utrzymywała się w tych granicach, ale zatrudniano ich głównie w tych okresach, w których nie było profesorów nadzwyczajnych. Od roku 1833 prywatnych docentów spotyka się już corocznie, bez wyjątku. W latach 1840–1850 oraz 1858–1861 zatrudniano systematycznie wszystkie te trzy kategorie pracowników. W roku akademickim 1881/1882 ogólna liczba profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych oraz prywatnych docentów wynosiła 12 i dopiero w latach 1909–1911 osiągnęła 13–14 osób²⁵. W 1925 r. było już 16 profesorów, nie licząc emerytowanych, którzy nadal prowadzili wykłady. W ostatnim roku akademickim 1944/1945 ich liczba zwiększyła się do 17, choć z powodu powołania do wojska rzeczywistym profesorem była tylko 1 osoba²⁶.

Statut Uniwersytetu z 1929 r. usankcjonował nową grupę pracowników dydaktycznych, mianowicie asystentów, którzy pojawili się na Fakultecie Prawniczym już w 1913 r. i ich liczba z wolna rosła w latach 20.²⁷ Asystentów można było przypisać poszczególnym fakultetom, seminariom, instytutom albo określonym profesorom. Stawiane im wymagania różnicowano i w związku z tym powstało stanowisko asystenta pomocniczego, otwarte dla studentów i absolwentów przygotowujących dysertację doktorską. Na uwagę zasługuje fakt, że najczęściej występowały asystentury pomocnicze na Fakultecie Prawniczym i Filozoficznym. Jednakże wszyscy asystenci mieli wspólny status technicznego personelu pomocniczego, zatrudnianego tylko doraźnie. Oznaczało to, że byli pozbawieni udziału w gremiach kierowniczych uczelni.

Wśród profesorów i docentów przeważali Niemcy spoza Śląska, często traktujący tutejszy Fakultet Prawniczy jako pierwszy szczebel kariery uniwersyteckiej, swoistą poczekalnię lub odskocznię (*Sprungbrett-Universität*), pozwalającą po kilku latach kontynuować ją na bardziej prestiżowych uniwersytetach niemieckich. W latach 1870–1918 na 54 profesorów prawa tylko 15 pozostało we Wrocławiu do końca swojej akademickiej kariery²⁸. Tendencja ta utrzymała się także w następnym okresie. W korpusie nauczyciel-

---

Breslau”, 34 (1993), s. 157–184. Próbę prezentacji osiągnięć naukowych wybranych profesorów i ich oceny w tym okresie podjął M.J. Ptak, *Nauki prawne i ekonomiczne [w:] Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200-lecia utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu. Commemorative Book for the 200th Anniversary of the Establishment of the State University in Wrocław*, Tom II/Volume II, Universitas litterarum Wratislavinensis 1811–1945, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2013, s. 170–207.

²⁴ B. Nadbyl, *Chronik und Statistik...*, s. 12, 14–16.

²⁵ J. Ziekursch, *Bericht über die Jahrhundertfeier der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau vom 1.–3. August 1911*, Breslau 1912, s. 59–61.

²⁶ *Vorlesungs- und Personalverzeichnis der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau, Wintersemester 1944/45*, AUWr., sygn. S 129.

²⁷ T. Kulak, *Wartości uniwersalne w funkcjonowaniu Uniwersytetu Wrocławskiego w okresie Republiki Weimarskiej*, SMDUW 2004, t. V, s. 41–52.

²⁸ M. Pater, *Od piastowskich prapoczątków...*, s. 56.

skim fakultetu znajdował się tylko jeden Polak, Józef Zielonacki, który habilitował się we Wrocławiu w 1847 r. i wykładał prawo cywilne do końca semestru zimowego roku akademickiego 1849/1850²⁹. Od schyłku XIX w. zaczęło natomiast przybywać Żydów, po likwidacji ograniczeń dotyczących ich promowania i habilitowania, występujących jeszcze w Reglemencie z 1840 r.³⁰ Tendencja ta została zahamowana i odwrócona po dojściu narodowych socjalistów do władzy w Niemczech w 1933 r. Oznaczała ona równocześnie szybkie awanse ich następców, zwolenników nowej ideologii i rzeczywistości prawno-politycznej. W ciągu roku usunięto z Fakultetu Prawniczego 6 profesorów. Ustawą z 11 października 1933 r. zobowiązano wszystkich samodzielnych pracowników uczelnianych do wstąpienia do Narodowo-Socjalistycznego Związku Docentów (NSZD), który tworzył struktury ogólnouniwersyteckie i fakultetowe. Rozporządzeniem ministra z 13 grudnia 1934 r. zostało zlikwidowane stanowisko profesora honorowego i docenta prywatnego. Utrzymano habilitację, ale nie gwarantowała ona docentury, której piastun stawał się urzędnikiem państwowym (*Staatsdozent*). Niezbędnym warunkiem zatrudnienia była odtąd pozytywna opinia NSZD i Narodowo-Socjalistycznego Związku Studentów (NSZS), wykazanie aryjskiego pochodzenia za pomocą tzw. paszportu aryjskiego (*Arier-Pass*) oraz odbycie szkolenia sportowego i zaliczenie obozu pracy. Pozbawiono w ten sposób profesorów dotychczasowego monopolu do kształtowania kadry dydaktyczno-naukowej. Podobne ograniczenia wprowadzono w stosunku do asystentów kolejnym rozporządzeniem z 26 lipca 1934 r.

2.3. Struktura organizacyjna fakultetu

Podstawową jednostką organizacyjną fakultetu, i początkowo jedyną, była katedra z przypisanymi jej przedmiotami nauczania, najczęściej kilkoma lub tylko jednym. Kierownikiem katedry był z zasady nominowany profesor zwyczajny. Liczba katedr odpowiadała liczbie profesur, stąd profesury zwano też katedrami. U swojego zarania Fakultet Prawniczy składał się z 4 katedr, w połowie XIX w. ich liczba podwoiła się, a na początku XX w. nie przekroczyła 10. Przedmioty związane z określoną katedrą określały akty nominacyjne profesorów, a ich konkretyzację stanowiły wykazy lekcji.

Dopiero w semestrze zimowym 1874/1875 utworzono Seminarium Prawnicze Uniwersytetu Wrocławskiego (*Juristisches Seminar der Universität Breslau*), którego statuty (§ 1–7) zatwierdził w Berlinie 14 sierpnia 1874 r. minister do spraw wyznaniowych, nauczania i medycznych³¹. Jego zadaniem miało być nakłanianie studentów do samodzielnego studiowania materiałów prawniczych i szkolenia ich w prawniczym myśleniu. Środkiem prowadzącym do osiągnięcia tego celu miały być ćwiczenia w egzegezie źródeł prawa, rozstrzyganie praktycznych kwestii prawnych, przygotowywanie samodzielnych prac o tematyce prawniczej i prowadzenie konwersacji na temat różnych dyscyplin prawnych. Realizacji tego zadania miały też służyć bezpłatne wy-

²⁹ W. Czapliński, *Verzeichnis ...*, s. 184. J. Koredeczuk, *Wrocławski okres w życiu Józefata Zielonackiego* [w:] *Świat, Europa, Mała Ojczyzna. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu w 80-lecie urodzin*, red. M. Małecki, Bielsko-Biała 2009, s. 459–465.

³⁰ L. Piątkowski, *Żydzi na studiach prawniczych Uniwersytetu Wrocławskiego w XIX wieku*, SMDUW 1995, t. IV, s. 173–185.

³¹ AUWr., sygn. P 1a.

kłady profesorów i prywatnych docentów, których wykaz ogłaszano seminarzystom. Dostęp do tych wykładów przysługiwał wszystkim studentom prawa tak jak do innych bezpłatnych wykładów (*Gratis-Vorlesungen*). O liczbie seminarzystów decydował prowadzący je, który miał zwracać uwagę, aby w praktycznych ćwiczeniach brali udział tylko tacy seminarzyści, którzy wysłuchali wcześniej wymaganych wykładów teoretycznych. W statutach przewidziano możliwość premiowania najlepszych seminarzystów (20–90 marek) na zakończenie semestru ze specjalnego funduszu pozostającego w dyspozycji fakultetu oraz publikowania ich nazwisk przez dziekana na tablicy ogłoszeń (*schwarze Brett*). Premiowanie mogło też polegać na przekazaniu wyróżnionemu seminarzyście prawniczych książek o określonej wartości, wraz z dedykacją wykładającego profesora lub docenta. Ze środków przeznaczonych na to seminarium utworzono również odrębną bibliotekę, usytuowaną w pomieszczeniach biblioteki studenckiej (*Studenten-Bibliothek*).

Kolejne seminaria, instytuty i archiwa na prawach instytutu powstawały dopiero w XX w.: (1914) Seminarium Nauk o Państwie i Statystyce (*Staatswissenschaftlich-statistisches Seminar*), (1916) Instytut Gospodarki, Prawa i Administracji (*Institut für Wirtschaft, Recht und Verwaltung*), (1919) Instytut Prawa i Procesu Cywilnego (*Institut für Bürgerliches Recht und Verfahren*), (1919/1920) Archiwum Prawa Stosowanego (*Archiv für das angewandte Recht*), (po 1923) Archiwum Prawa Emigracyjnego (*Archiv für Emigrationsrecht*), (1924/1925) Instytut Nauk o Finansach (*Institut für Finanzwissenschaft*), (1929/1930) Instytut Ekonomiki Przedsiębiorstw (*Betriebswirtschaftliche Institut*), (1932) Instytut Kryminalistyki (*Kriminalistische Institut*), (1937/1938) Instytut Odnowy Prawa Cywilnego (*Institut für Erneuerung des Bürgerlichen Rechts*), (1940) Seminarium Prawa Narodów (*Völkerrechtliche Seminar*). Daje to w sumie liczbę 11 jednostek organizacyjnych, w tym: 6 instytutów, 3 seminaria i 2 archiwa.

2.4. Warunki lokalowe

Cały fakultet był zlokalizowany w gmachu głównym Uniwersytetu. Mieściły się w nim wszystkie pomieszczenia dydaktyczne i administracyjne. W latach 40. XX w. na II piętrze znajdowały się: dziekanat oraz biuro (*Schreibzimmer*) Fakultetu Prawno-Gospodarczego, 1 pokój Instytutu Odnowy Prawa Cywilnego, 9 Seminarium Nauk Prawnych, 1 Archiwum Prawa Stosowanego, 1 Instytutu Kryminalistycznego, 1 Działu Spraw Zagranicznych (*Auslandstelle*) oraz 4 audytoria (VIII–XI)³². Na III piętrze były usytuowane: 2 pokoje Instytutu Nauk Finansowych, 3 Seminarium Prawniczego, 2 Seminarium Nauk Państwowych i Statystyki, 3 Instytutu Gospodarki Przedsiębiorstw, 2 pomieszczenia do ćwiczeń oraz 3 audytoria (XII–XIV). Fakultet zajmował zatem prawie całe 2 piętra, był więc dominującym użytkownikiem tego budynku.

³² *Schlesische Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau. Personal- und Vorlesungs- Verzeichnis Sommer-Semester 1942.* AUWr., bez sygnatury.

2.5. Przedmioty nauczania

Podstawowym źródłem informacji o treściach nauczania i początkowo jedynym są publikowane przed każdym semestrem wykazy lekcji przyporządkowane poszczególnym profesorom i ewentualnie innym nauczycielom akademickim. Zachowały się już z pierwszych lat funkcjonowania fakultetu i, ze stosunkowo niewielkimi lukami, także z następnych lat XIX i XX stulecia³³. Ich dopełnieniem są, rzadziej zachowane, tabelaryczne plany zajęć (*Index scholarum ordine chronologico descriptarum*)³⁴. Szczęśliwym trafem dysponujemy wykazem lekcji już dla pierwszego semestru zimowego roku akademickiego 1811/1812 oraz następnego, 1812/1813, przy czym pierwszy z nich jest wydrukowany w języku łacińskim, natomiast drugi w polskim. Łacina, jako język nauki i dydaktyki uniwersyteckiej, była podstawowym językiem tych publikacji aż do drugiej połowy XIX w. Wykazy sporządzano według określonego schematu. Zajęcia dydaktyczne przyporządkowywano poszczególnym nauczycielom, sytuując na pierwszych miejscach profesorów zwyczajnych. Zaznaczano to w ten sposób, że w nagłówku po skróconych imionach (czasami pomijanych) umieszczano nazwisko, po którym następował skrót tytułu doktorskiego (też czasami pomijany) oraz kolejny skrót P.P.O. (*professor publicus ordinarius*) oznaczający profesora zwyczajnego, ale publicznego, czyli państwowego. W przypadku profesora piastującego w danym roku funkcję dziekana uzupełniano ten skrót o kolejny: h. t. Dec. (*hoc tempore Decanus*), czyli „w tym czasie dziekan”. Pełnienie funkcji dziekana nie miało wpływu na lokatę w wykazie. Wśród profesorów zwyczajnych przestrzegano ustalonej hierarchii, ale nie zawsze konsekwentnie. W związku z tym na pierwszym miejscu był Madihn, a na kolejnych: Meister, Zachariae i Unterholzner. Zajęcia wykonywane przez każdego nauczyciela dzielono na dwie kategorie, mianowicie publiczne (*publice*) i prywatne (*privatim*). Inaczej nazywano je kolegiami, publicznymi (*collegia publica*) albo prywatnymi (*collegia privata*). Publiczne wymieniano na pierwszym miejscu i było ich z reguły mniej niż prywatnych.

W wykazie zajęć semestru zimowego 1811/1812 Madihn wykladał publicznie tylko jeden przedmiot, mianowicie prawo wekslowe (*ius cambiale*), na podstawie własnych notatek. Natomiast prywatnie wykladał prawo digestów (*ius digestorum*) według swojej książki o zasadach prawa rzymskiego, instytucje powszechnego prawa prywatnego (*institutiones universi iuris privati*) według swojej książki pod tym samym tytułem, prawo germańskie (*ius Germanicum*) według Rundego oraz kanoniczne (*ius canonicum*) i lenne (*ius feudale*) według Boehmera. Meister publicznie wykladał dwa przedmioty, historię prawa kryminalnego (*historia iuris criminalis*) oraz encyklopedię z metodologią nauk prawnych (*encyclopedia atque metodologia scientiae legitimae*), a prywatnie (więcej niż Madihn): prawo natury (*ius naturae*) według swojego podręcznika o tym prawie, wprowadzenie do powszechnego prawa prywatnego (*praecognita iuris privati universi*) według swojej książki pod zbliżonym tytułem, hermeneutykę prawa rzymskiego (*hermeneutica iuris Romani*) według Witticha z interpretacją fragmentów

³³ Znajdują się one w rozproszeniu, przede wszystkim w Archiwum, Muzeum i Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego. Część została zdigitalizowana. Pilnym postulatem badawczym jest jednak ich pełna inwentaryzacja i opracowanie.

³⁴ Najwcześniejszy chyba z 1826 r. AUWr., sygn. S 58.

prawa cywilnego w kontakcie ze słuchaczami, prawo kryminalne (*ius criminale*) według Meistersa Goetyngskiego oraz porządek sądów cywilnych, zwłaszcza pruskich, z prześledzeniem wspólnie ze słuchaczami przykładowej sprawy od wniesienia skargi do jej rozstrzygnięcia. Zachariae jest wymieniony w wykazie, ale z informacją, że gdy wróci z podróży, którą odbywa za zgodą króla, to najbliższe wykłady odbędzie w semestrze letnim. Podobnie było z Unterholznerem, przy którym napisano, że kiedy przybędzie do Wrocławia, to zawiadomi o swoich wykładach studentów na publicznej tablicy (tzw. czarna deska). Ten pierwszy wykaz nie zawierał informacji o miejscu i czasie odbywania zajęć. Miejsce było bowiem oczywiste, gmach Leopoldyny.

Semestr letni zaczął się 13 kwietnia 1812 r.³⁵ Meister miał publicznie wyłożyć: 1) historię prawa rzymskiego; 2) encyklopedię i metodologię prawa³⁶ oraz prywatnie: 1) prawo natury; 2) instytucje prawa prywatnego; 3) pandekty w łączności z prawem brandenburskim; 4) prawo rzymskie prywatne. Madihn publicznie wykladał w tym semestrze tylko prawo lenne, natomiast prywatnie: 1) instytucje nauki prawa prywatnego; 2) prawo spadkowe rzymskie; 3) prawo germańskie według Rundego; 4) prawo wekslowe według swojej książki; 5) prelekcję (czytanie i objaśnianie) prawa pandektów. Przy Zachariae nie było podziału na lekcje publiczne i prywatne, lecz tylko informacja, że 6 dni będzie się zajmował instytucjami prawa rzymskiego według Heinecjusza i 4 dni prawem feudalnym według Boehmera. Unterholzner miał wykladać publicznie filozofię prawa kryminalnego, a prywatnie: 1) encyklopedię i metodologię prawa oraz 2) instytucje prawa cywilnego.

Wykaz zajęć w semestrze zimowym kolejnego roku akademickiego (1812/1813) był w tym zakresie bardziej dokładny. Informowano w nim, że zajęcia rozpoczynają się 19 października. Wynika z niego ponadto, że odbywały się we wszystkich dniach tygodnia (bez niedzieli) z różną intensywnością w kolejnych dniach dla poszczególnych przedmiotów. Określono w nim również godziny, w których zajęcia się odbywały, począwszy od godz. 2 do 12. Nie oznacza to, że rozpoczynano je o 2 w nocy. Godziny wówczas inaczej oznaczano³⁷. Liczono je bowiem nie jak dzisiaj od północy, lecz od wschodu słońca, któremu przyporządkowano godzinę 1. Zachowano w nim dotychczasową kolejność. Madihn, w tym semestrze jako dziekan, publicznie kończył prawo osobowe i rozpoczął proces według swojej książki o zasadach prawa rzymskiego (4–5). Prywatnie wykladał: 1) pandekty według tej książki w ciągu 2 godzin (8–10); 2) wstęp do powszechnego prawa cywilnego według drugiej swojej książki o instytucjach powszechnego prawa prywatnego (11–12) i 3) prawo kościelne według książki Boehmera o zasadach prawa kanonicznego (3–4). Meister publicznie czytał: 1) historię prawa kryminalnego przez 3 godziny w każdym tygodniu; 2) encyklopedię i metodologię prawa powszechnego według trzeciej części kolejnej swojej książki. Prywatnie natomiast: 1) prawo narodów i natury według własnego dzieła, codziennie przez godzinę (9–10); 2) wstęp do prawa powszechnego prywatnego (11–12); 3) hermeneutykę prawa rzymskiego według Witticha; 4) prawo kryminalne według Meistersa Goetyngskiego i porównując je z pruskim prawem krajowym, codziennie (2–3); 5) pruską procedurę

³⁵ *Index lectionum...*, AUWr., sygn. S 54.

³⁶ W wykazie lekcyjnym z 1902 r. encyklopedię prawa utożsamiano ze wstępem do prawa. AUWr., sygn. S 60.

³⁷ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983, s. 144–145.

sądową według książki o pruskiej ordynacji sądowej z 1797 r., łącząc ją z przykładową sprawą od złożenia skargi do jej rozstrzygnięcia, którą opracowywali słuchacze (3–4); 6) prawo lenne według Paetza, ale tylko wówczas, gdy nie zgłosi się „przywoita liczba” do kolegium o procesie pruskim. Na uwagę zasługuje praktykowane przez Meistera już na Viadrinie organizowanie z udziałem studentów fikcyjnego procesu sądowego, co pełniło funkcję praktycznych ćwiczeń z procedury sądowej. Zachariae publicznie przeprowadzał *examinatorium* z prawa rzymskiego, 4 dni co tydzień (3–4), natomiast prywatnie: 1) historię prawa rzymskiego według przygotowanego do druku swojego dzieła, przez cały tydzień (10–11); 2) zasady prawa rzymskiego według Heinecjusza (11–12); 3) prawo lenne według Boehmera, przez 4 dni (2–3); 4) dysputy prawnicze, przez 2 dni (5–6). Unterholzner publicznie miał kierować dysputami prawniczymi, dwa razy w każdym tygodniu. Prywatnie miał przeprowadzić: 1) systematyczny przegląd pandektów prawa rzymskiego, łącząc go z wewnętrzną i zewnętrzną historią tego prawa, według Westenberga, i tłumacząc najtrudniejsze miejsca, codziennie (9–10, 11–12), 2) czytanie prawa francuskiego z Kodeksu Napoleona. Wykaz wykładowców zamyka dr A.G. Foerster (Förster), który publicznie miał wyłożyć prawo rzymskie małżeńskie. Uwagę zwraca fakt, że promocja doktorska tego młodego człowieka, liczącego wówczas 22 lata (!), odbyła się przed niespełną 4 miesiącami (pierwszy doktor prawa na fakultecie wrocławskim). Jak wynika z tych wykazów, wykłady były najczęściej czytane. Profesor czytał zatem cudze lub własne książki lub notatki i, w najlepszym razie, wybrane fragmenty komentował i objaśniał. Żywszy charakter, bardziej angażujący studentów, miały w tym czasie dyskusje prawnicze pod kierunkiem profesora, praktyczne ćwiczenia, jak fikcyjna rozprawa sądowa, i egzaminy. Wykłady z tego samego przedmiotu były prowadzone przez tego samego profesora w semestrze zimowym i letnim tego samego roku akademickiego, raz publicznie, a drugi raz prywatnie. Ten sam przedmiot wykładali też różni profesorowie. Studenci mieli więc możliwość wyboru wykładowcy i płatnego lub bezpłatnego kolegium tego samego przedmiotu.

Reglement z 1840 r. do szczególnych obowiązków dziekana zaliczył czuwanie nad sporządzaniem półrocznych wykazów lekcji. Do prowadzenia wykładów upoważniał zwyczajnych i nadzwyczajnych profesorów oraz prywatnych docentów; profesorów na podstawie mianowania (*Anstellungs-Patent*) przez ministra, natomiast prywatnych docentów i profesorów z innych fakultetów na podstawie zgody Fakultetu Prawniczego. Wykłady miały być wygłaszane w języku łacińskim. Wykazy lekcji w języku niemieckim sporządzano dopiero po wydaniu ministerialnej decyzji (*Genehmigung*) z 14 czerwca 1892 r. Fakultet był zobowiązany do dołożenia wszelkich starań, aby wszystkie niezbędne dla prawniczego uniwersyteckiego wykształcenia wykłady odbywały się tak często, aby każdy student, bez względu na to, czy rozpocznie studia w semestrze zimowym, czy letnim, był w stanie ich wysłuchać w ciągu trzech następujących po sobie lat.

Reglement zobowiązywał do zorganizowania w każdym półroczu wykładów z: prawniczej encyklopedii i metodologii, ponadto instytucji i historii prawa rzymskiego oraz pandektów. W każdym roku, przynajmniej raz, miały być wygłoszone wykłady z: historii prawa niemieckiego, niemieckiego prawa prywatnego i lennego, pruskiego prawa prywatnego, powszechnego niemieckiego i pruskiego procesu cywilnego, powszechnego i pruskiego prawa karnego i procesu karnego, katolickiego i ewangelickiego prawa kościelnego, niemieckiego prawa państwowego, europejskiego prawa ludów (narodów)

oraz prawa naturalnego (filozofii prawa). W wykazach lekcji należało również umieścić, ale w miarę możliwości: wykłady dotyczące historii literatury prawniczej, egzegezy (*Exegetica*) niektórych rzymskich i niemieckich źródeł prawa, egzaminy (*Examinatoria*), repetytoria (*Repetitoria*) i inne praktyczne ćwiczenia (*collegia practica*).

Ministrowie wyznań i sprawiedliwości w dniu 18 stycznia 1897 r. uregulowali sprawę egzaminu prawniczego pierwszego stopnia (*erste juristische Prüfung*) i w rezultacie tej regulacji w miejsce wykładów z: encyklopedii prawnej, instytucji prawa rzymskiego i pandektów, niemieckiego prawa prywatnego i pruskiego prawa ziemskiego, wprowadzono wykłady z: wstępu do nauki prawa, systemu prywatnego prawa rzymskiego, podstaw niemieckiego prawa prywatnego, niemieckiego prawa cywilnego, przeglądu rozwoju prawa w Prusach. Z dawnego wykładu z niemieckiego prawa prywatnego wyłonił się wykład z prawa handlowego. Po wydaniu ustaw Rzeszy dotyczących wymiaru sprawiedliwości oraz wprowadzenia ogólnoniemieckiego kodeksu karnego, w miejsce wymienionych w Reglemencie wykładów pojawiły się inne, z: niemieckiego procesu cywilnego wraz z postępowaniem egzekucyjnym i konkursowym, niemieckiego prawa karnego i procesowego prawa karnego. Wykład z niemieckiego prawa państwowego został natomiast poszerzony o prawo państwowe niemieckiej Rzeszy (II) i pruskie prawo państwowe oraz niemieckie i pruskie prawo administracyjne (*Verwaltungsrecht*). Nie wyczerpuje to oczywiście całej listy przedmiotów wykładanych w tym czasie. Przykładowo od 1887 r. do końca II Rzeszy prowadzony był wykład z niemieckiego prawa kolonialnego. Miało to związek z tworzeniem przez Rzeszę od 1883 r. imperium kolonialnego w Afryce (Kamerun, Togo, Niemiecka Afryka Wschodnia, Niemiecka Afryka Południowo-Zachodnia), na Oceanie Spokojnym (Niemiecka Nowa Gwinea, Niemieckie Wyspy Samoa) i w Chinach (Kiau-Tschou).

W statutach Uniwersytetu z 1816 r. (§ 4) podkreślono, że na Fakultecie Filozoficznym, obok właściwej filozofii, miały się mieścić dyscypliny matematyczne, przyrodnicze, historyczne, filologiczne oraz nauki państwowe zwane też kameralistycznymi. Natomiast w Reglemencie z 1840 r. (§ 61) znalazł się przepis stanowiący, że „wszyscy, którzy przy immatrykulacji na Uniwersytecie Wrocławskim zadeklarowali się jako *studiosi juris* albo *studiosi cameralium*, są zobowiązani do zapisania się do Fakultetu Prawniczego”. Wskazuje on na istnienie wśród studentów tego fakultetu dwóch kategorii, być może już od 1811 r., mianowicie studentów prawa i studentów kameralistyki. Studenci tej drugiej kategorii słuchali wykładów z przedmiotów zaliczanych do nauk kameralistycznych (następnie państwowych, ekonomicznych i politycznych) profesorów na Fakultecie Filozoficznym, uzupełnianych zapewne wykładami z nauk prawnych na Fakultecie Prawniczym. Ten organizacyjny dualizm został zlikwidowany w semestrze letnim 1914 r. przez przeniesienie profesorów nauk o państwie z Fakultetu Filozoficznego na Fakultet Prawniczy, zwany odąd Prawno-Państwowym. Oferta dydaktyczna obejmowała teraz oprócz przedmiotów prawniczych także przedmioty zaliczane do nauk o państwie, zwanych też później gospodarczymi naukami o państwie. Ów dydaktyczny dualizm przetrwał do 1945 r. Trzeba jednak pamiętać, że treści nauczania od 1933 r. zaczęły coraz bardziej nasiąkać ideologią narodowo-socjalistyczną, przejawiającą się zwłaszcza w materialnym i procesowym prawie karnym, międzynarodowym (narodów) i państwowym, ale także w cywilnym i gospodarczym. Przykładowo w wykazie na semestr zimowy roku akademickiego 1943/1944 przedmioty nauczania podzielono na dwie części:

A. Naukę prawa i B. Naukę gospodarki³⁸. W ramach nauki prawa podzielono je na siedem grup: historia (6 wykładów), naród (lud), państwo, stany (8), obrót prawny i ochrona prawna (10), prawo narodów (1), nauka gospodarki dla jurystów (4), ćwiczenia z nauki prawa (6), seminarium z nauki prawa (2). Seminarium było prowadzone, jak podkreślono, *privatissime*, czyli bezpłatnie. W części B, dzielącej się również na siedem grup, jedna z nich była poświęcona prawu z perspektywy gospodarczej. W części historycznej nauki prawa pierwsze dwa wykłady dotyczyły historii Niemiec i prawa niemieckiego, trzeci historii prawa rzymskiego, czwarty historii Rosji w latach 1917–1941, piąty był poświęcony ćwiczeniom z historii prawa rosyjskiego XVI w., natomiast szósty kulturalnym i duchowym strukturom polskiej II Rzeszy (!) do jej upadku w 1939 r.³⁹ We wcześniejszych wykazach pojawiały się też zajęcia z prawa słowiańskiego, rosyjskiego i polskiego. Na Fakultecie Medycznym wyodrębniono grupę zajęć stycznych z problematyką prawno-gospodarczą, poświęconą medycynie sądowej, ubezpieczeniom społecznym (*Versicherungsmedizin*) i kryminalistyce. Na Fakultecie Teologii Katolickiej nadal wykładano prawo kościelne.

2.6. Studenci

W roku akademickim 1811/1812 na wrocławskim Fakultecie Prawniczym immatrykulowano 72 studentów. Ich liczba osiągnęła apogeum w latach 1826–1830 (ponad 300) i do 1861 r. nie spadła poniżej 100⁴⁰. W roku 1875/1876 studentów było 400, ale do roku 1895/1896 ich liczba wahała się od ponad 300 do ponad 100⁴¹. Dopiero od roku 1900/1901 przekroczyła liczbę 500 i taki stan utrzymał się w kolejnych latach do roku 1909/1910. Największą liczbę studentów odnotowano w latach 1923–1924, ponad 1700⁴². W następnym roku nastąpił już spadek o 500 osób i dopiero w 1931 r. osiągnięto liczbę ponad 1600, ale po 1932 r. nastąpił ponowny widoczny spadek. W lecie 1943 r. studiowało już tylko 307 osób⁴³.

Wśród studentów Fakultetu Prawniczego zdecydowanie przeważali Ślązacy i wrocławianie. Górnoślązacy, którzy początkowo najchętniej studiowali teologię katolicką, od lat 20. XX w. coraz częściej obok medycyny wybierali prawo⁴⁴. Wspomniany już A.W. Förster był pierwszym Ślązakiem urodzonym we Wrocławiu, który uzyskał doktorat prawa na tym fakultecie (1812), tu został prywatnym docentem (1816), profesorem nadzwyczajnym (1817) i zwyczajnym (1820) oraz rektorem Uniwersytetu Wrocławskiego (1824/1825), i tutaj jego karierę przerwała przedwczesna śmierć (1826). Stosunkowo niewielu studentów pochodziło z innych części Prus i Niemiec. Najczęściej wywodzili się z Brandenburgii, Wielkopolski i Pomorza.

³⁸ *Personal- und Vorlesungs-Verzeichniss. Winter-Semester 1943/44*, BUWr., GŚL, sygn. 26028, s. 77–80.

³⁹ Wykład i ćwiczenia dotyczące II Rzeczypospolitej prowadził Erdmann Hanisch, historyk z Fakultetu Filozoficznego, będący autorem wydanej w 1923 r. *Historii Polski*, niegrzeszący nadmiarem obiektywizmu. T. Kulak, *Dzieje...*, s. 147.

⁴⁰ K. Rabe, *Alma Mater Leopoldina...*, s. 195.

⁴¹ J. Ziekursch, *Bericht...*, s. 62–63.

⁴² T. Kulak, *Dzieje...*, s. 144.

⁴³ *Ibidem*, s. 193.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 176.

Początkowo studia prawnicze cieszyły się sporym zainteresowaniem młodzieży polskiej, pochodzącej przede wszystkim z Wielkopolski i Pomorza, ale także ze Śląska, zwłaszcza Górnego. Wskazuje na to m.in. spis zajęć dydaktycznych na Wydziale Prawniczym w semestrze zimowym roku akademickiego 1812/1813 wydrukowany w języku polskim⁴⁵. W 1821 r. odbyła się pierwsza promocja Polaka, studenta prawa Kaspera Garszyńskiego⁴⁶. Po 1848 r. jest widoczny spadek zainteresowania młodzieży polskiej studiami prawniczymi, który tłumaczy się niechęcią do kariery urzędniczej „w nienawistnej służbie pruskiej”⁴⁷. Wśród znanych z imienia i nazwiska 57 Polaków studiujących medycynę, teologię katolicką i prawo w okresie międzywojennym (1918–1939) na Uniwersytecie Wrocławskim, równocześnie przejawiających aktywność w organizacjach polskich, prawo studiowało 16 osób⁴⁸.

Udział Żydów w ogólnej liczbie studentów Fakultetu Prawniczego był początkowo niewielki, preferowali oni bowiem studia medyczne, które dawały lepsze perspektywy znalezienia pracy zgodnej z wykształceniem⁴⁹. W latach 1825–1827 prawo studiowało 5 studentów, co stanowiło 1,4% kończących studia (349) na tym fakultecie. Zniesienie zakazów promowania i habilitowania Żydów, które występowały jeszcze w Reglemencie z 1840 r., oraz zwiększenie dostępności do wykonywania profesji prawniczych, zwłaszcza w wyniku powołania do życia ogólnoniemieckiej wolnej adwokatury (1879), sytuację tę diametralnie zmieniło. W latach 1863–1900 udział studentów żydowskich w ogólnej liczbie podejmujących studia prawnicze wahał się w granicach 9–21,5%. Jak się wydaje, tendencja ta utrzymała się do początku lat 30. XX w. Radykalnie zmieniło ją przejście władzy przez narodowych socjalistów w 1933 r. i ich dejudycyzjna polityka, która znalazła wyraz w kolejnych regulacjach prawnych. Ustawą z 25 kwietnia 1933 r. wprowadzono *numerus clausus* dla niearyjczyków. Od nowej immatrykulacji przewidziano dla nich tylko 1,5% miejsc, natomiast aktualni studenci nie mogli przekroczyć 5% ogółu studentów. Nowa procedura promocyjna na Fakultecie Prawno-Państwowym, zatwierdzona rozporządzeniem ministerstwa wychowania Rzeszy z 15 marca 1938 r., przywróciła ograniczenia sformułowane prawie 100 lat wcześniej w Reglemencie⁵⁰.

Bardzo późno na studiach prawniczych pojawiły się kobiety. Dopiero w 1892 r. zniesiono zakaz ich immatrykulowania, a w 1907 r. przyznano im prawo do przeprowadzania przewodów doktorskich. Pierwsza studentka na Fakultecie Prawniczym pojawiła się w semestrze zimowym w roku 1911/1912, kolejna w roku 1912/1913, następne 3 w 1914 r.⁵¹ W kolejnych latach ich liczba zaczęła powoli wzrastać, od 4 w semestrze 1914/1915 do 19 w 1918/1919 r.

⁴⁵ *Spis nauk które w Wszechnicy Wrocławskiej przez zimę Roku 1812/13 od dnia 19 Października dawanemi będą.* BUWr., bez sygnatury.

⁴⁶ H. Barcz, *Rola Polaków na Uniwersytecie Wrocławskim*, Wrocław 1946, s. 27.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ T. Kulak, *Dzieje...*, s. 177.

⁴⁹ L. Piątkowski, *Żydzi na studiach...*, s. 173–185.

⁵⁰ *Promotionsordnung für die Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität in Breslau genehmigt durch Erlaß des Reichserziehungsministeriums vom 15. März 1938.* BUWr., GŚL, sygn. 56730 II.

⁵¹ K. Popiński, *Pierwsze kobiety na studiach na Uniwersytecie Wrocławskim (1895–1918)*, SMDUW 1995, t. IV, s. 187–200.

2.7. Lata wojny (1939–1945)

W dniu 10 czerwca 1939 r. nastąpiło oficjalne relegowanie studentów polskich z Uniwersytetu, w tym 5 z Fakultetu Prawniczego⁵². Proklamowana w Auli Leopoldyńskiej rezolucja stwierdzała: „Jesteśmy głęboko przekonani, że stopa polska nigdy nie przekroczy progów tego niemieckiego uniwersytetu”⁵³. Wraz z agresją Niemiec na Polskę w dniu 1 września nastąpiło przejściowe zamknięcie Uniwersytetu, ale 23 października tamtego roku ponownie go otwarto. Zaczęto powoływać studentów do służby wojskowej. W związku z tym w latach 1941–1945, opierając się na doświadczeniach z roku akademickiego 1918/1919, uruchomiono skrócony system studiów, zwany trymestralnym. Polegał on na podziale roku akademickiego na cztery trzymiesięczne okresy, czyli trymestry⁵⁴. Jego celem było umożliwienie przybywającym z frontu studentom szybkiego zawodowego przygotowania i podjęcia pracy. Organizowano też kursy przygotowawcze pozwalające studentom ubiegać się o prace biurowe. Ich program przewidywał wykłady, które prowadzili też profesorowie z Fakultetu Prawniczego. Od 1943 r. powołania do wojska objęły również profesorów, a nie tylko asystentów i docentów. Rok później spotkało to nawet urzędującego rektora Heinricha Henkela. Obecni na fakultecie profesorowie, wraz z dziekanem (Wilhelm Felgentraeger mianowany na tę funkcję w styczniu 1941 r.), od sierpnia 1944 r. brali udział w pracach ziemnych na przedpolach Wrocławia⁵⁵. Semestr zimowy 1944/1945 został formalnie rozpoczęty, ale znacznie ograniczono zajęcia dydaktyczne, w których uczestniczyła niewielka liczba studentów.

Nie wiadomo kiedy odbył się ostatni wykład albo inna forma zajęć dydaktycznych na Fakultecie Prawno-Gospodarczym, ale z protokołów posiedzeń jego rady wynika, że na ostatnie posiedzenie zebrała się 18 stycznia 1945 r.⁵⁶ Zaczęło się ono o godzinie 15.20, w obecności dziekana i pięciu jej członków: Johannes Naglera, Hansa Helfritza, Hansa Jürgena Seraphina, Rudolfa Erwina Waldemara Dietza, Hermana Schulzego von Lasaulx⁵⁷. Zakończyło się o godzinie 18.45, a więc trwało ponad trzy godziny. Jako ostatni punkt posiedzenia umieszczono w nim „podział wykładów na semestr letni” (*Verteilung der Vorlesungen für das Sommersemester*). Nie udało się go wydrukować, a tym bardziej zrealizować. Następny semestr, zimowy, był już polski.

W dniu 20 stycznia 1945 r. kurator niemieckich szkół wyższych we Wrocławiu, dr Theo Bertram, proklamował zamknięcie Uniwersytetu i ewakuację personelu, wyposażenia i zbiorów bibliotecznych⁵⁸. Dwa dni później wielu profesorów wrocławskich, w tym zapewne również profesorów prawa, wyruszyło specjalnym pociągiem do Drezna. W dniu 9 lutego 1945 r. Armia Czerwona otoczyła Wrocław, który władze niemieckie ogłosiły wcześniej twierdzą (Festung Breslau). Kapitulacja garnizonu niemieckiego i narodowosocjalistycznej III Rzeszy oznaczała ostateczny kres Fakultetu Prawno-Gospodarczego Śląskiego Uniwersytetu Fryderyka Wilhelma i Uniwersytetu Rzeszy

⁵² T. Kulak, *Dzieje...*, s. 184.

⁵³ E. Achremowicz, T. Żabski, *Towarzystwo Słowiańskie we Wrocławiu*, Wrocław 1973, s. 15.

⁵⁴ T. Kulak, *Dzieje...*, s. 107.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 195.

⁵⁶ Zachowany kajet obejmuje lata 1928–1945. AUWr., sygn. P 2.

⁵⁷ Wszyscy przeżyli 1945 r. i z jednym wyjątkiem (Nagler) kontynuowali kariery akademickie.

⁵⁸ AUWr., sygn. S 185.

we Wrocławiu. Już w połowie tego miesiąca profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, Kamil Stefko, podjął pierwsze działania organizacyjne zmierzające do utworzenia na polskim Uniwersytecie Wrocławskim polskiego Wydziału Prawa, który uzyskał oficjalną nazwę Wydziału Prawno-Administracyjnego⁵⁹.

*

Nauczanie prawa na powstałym w 1811 r. państwowym (królewskim) Uniwersytecie we Wrocławiu stanowiło kontynuację długiej tradycji, związanej nie tylko z tym stołecznym miastem Śląska, ale również z brandenburskim Frankfurtem nad Odrą. Jego przedmiotem były już jednak nie tylko prawo rzymskie i kanoniczne, ale także w coraz szerszym zakresie prawo niemieckie. Obok prawa kanonicznego zaczęto wykładać prawo Kościoła ewangelickiego i nazywać je łącznie prawem kościelnym. Dydaktyka prawa niemieckiego opierała się na ówczesnej jego systematyce, uwzględniającej dawne i nowe kryteria. Stąd w wykazie lekcji występowało prawo publiczne i prywatne, ziemskie i lenne, cywilne i karne, wekslowe, natury, narodów, procesowe i państwowe. Z biegiem czasu niektóre przedmioty dydaktyczne traciły rację bytu (prawo lenne, kolonialne), natomiast pojawiały się nowe (prawo administracyjne, handlowe). Uwzględniano także partykularyzm prawny Niemiec i w związku z tym prawo ogólnoniemieckie, pruskie i brandenburskie. Nikłym zainteresowaniem cieszyło się prowincjonalne i lokalne prawo Śląska. Wcześniej natomiast zwrócono uwagę na prawo francuskie ujęte w Kodeksie Napoleona. Dopiero po I wojnie światowej zostało nią obdarzone również prawo rosyjskie i polskie. Zdawano sobie sprawę ze ścisłego związku między historią i kulturą prawną społeczeństw oraz państw i prawem aktualnie obowiązującym. W związku z tym chętnie sięgano do ujęć historycznych prawa rzymskiego, germańskiego i niemieckiego. Przywiązywano też wagę do teorii i metodologii (filozofia prawa, encyklopedia i metodologia nauk prawnych). Dopiero szczegółowy przegląd oferty dydaktycznej w całym okresie umożliwi pełniejszą prezentację tego problemu.

Treści nauczania poszczególnych dyscyplin podlegały zmianom wraz z rozwojem ustawodawstwa, procesu kodyfikacji i unifikacji prawa, konstytucjonalizmu, federalizacji Niemiec oraz przemian politycznych i społeczno-gospodarczych. Przełomowe znaczenie w tym zakresie miały Wiosna Ludów, powstanie Drugiej Rzeszy, wejście w życie ogólnoniemieckiego kodeksu cywilnego, zakończenie I wojny światowej i objęcie rządów w Niemczech przez narodowych socjalistów.

Sposoby przekazywania, utrwalania i sprawdzania wiedzy prawniczej były najczęściej tradycyjne. Opierały się przede wszystkim na wykładzie, najczęściej tylko odczytywanym, którego poziom zależał od osobowości wykładowcy. Porywających słuchaczy wykładowców, jak wynika z zachowanych przekazów, było niewiele. Większa aktywizacja studentów następowała w prowadzonych pod kierunkiem profesora dysputach prawniczych, podczas interpretowania rzymskich i niemieckich źródeł prawa, na ćwiczeniach praktycznych i repetytoriach. Stosunkowo późną formą aktywizacji studentów stało się seminarium, które pojawiło się dopiero w siódmej dekadzie XIX w., a następne

⁵⁹ Dekret Rady Ministrów z 24 sierpnia 1945 roku (Dz.U. R. P., Nr 1, poz. 1).

w drugiej dekadzie XX w. Skuteczność tych działań dydaktycznych sprawdzano na egzaminach.

Uniwersyteckie nauczanie prawa odbywało się w organizacyjnych ramach oczekiwanego od dawna Fakultetu Prawniczego. Jego specyfikę stanowiło jednak połączenie studentów prawa i kameralistyki, choć profesorowie nauk kameralistycznych wchodzili w skład Fakultetu Filozoficznego. Ten dziwaczny dualizm został zlikwidowany w 1914 r. przez włączenie tych profesorów do Fakultetu Prawniczego (Prawno-Państwowego). Kończąc studia na tym Fakultecie, student zostawał absolwentem prawa albo kameralistyki (później nauk państwowych, ekonomicznych, politycznych). Doktoraty były też dwojake (*doctor utriusque iuris; doctor rerum cameralium, oeconomiarum, politicarum*). Paradoksalnie militarna klęska Prus w wojnie z napoleońską Francją doprowadziła pośrednio do powstania niemieckich studiów prawniczych na Uniwersytecie Wrocławskim, natomiast klęska niemieckiej Trzeciej Rzeszy – bezpośrednio do ich likwidacji.

Bibliografia

Opracowania

- Achremowicz E., Żabski T., *Towarzystwo Słowiańskie we Wrocławiu*, Wrocław 1973.
- Barcz H., *Rola Polaków na Uniwersytecie Wrocławskim*, Wrocław 1946.
- Bardong O., *Die Breslauer an der Universität Frankfurt (Oder). Ein Beitrag zur schlesischen Bildungsgeschichte 1648–1811*, Würzburg 1970.
- Brünneck A., *Wydział Prawa Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą w latach 1506–1811*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2007, t. LIX, z. 1.
- Czapliński M., *Uniwersytet Wrocławski i wrocławscy profesorowie prawa w XIX w. w ocenie Berlina (przyczynek do polityki naukowej Królewskiego Pruskiego Ministerstwa Wyznań i Edukacji)*, „Studia i Materiały z Dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego” 1995, t. IV.
- Czapliński M., *Verzeichnis der Professoren der Juristischen Fakultät der Universität Breslau (1811–1945)*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 1993, nr 34.
- Dolata T., *Nadzwyczajni dwudziestoletni – rzecz o najmłodszych profesorach zwyczajnych na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1811–1945*, „Studia Historycznoprawne, Acta Universitatis Wratislaviensis 3602. Prawo” 2014, CCCXVI/2.
- Harc P., *Założenie Uniwersytetu Wrocławskiego w 1811 roku. Rozkaz gabinetowy Fryderyka Wilhelma III z 24 kwietnia 1811 roku i Plan połączenia Uniwersytetu we Frankfurcie z Uniwersytetem we Wrocławiu z 3 sierpnia 1811 roku* [w:] *Cztery Początki. Dokumenty fundacyjne Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. R. Żerelik, Wrocław 2002.
- Koredczuk J., *Wrocławski okres w życiu Józefata Zielonackiego* [w:] *Świat, Europa, Mała Ojczyzna. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Grodziskiemu w 80-lecie urodzin*, red. M. Małecki, Bielsko-Biała 2009.
- Kulak T., *Dzieje Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1918–1945* [w:] *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702–2002*, Wrocław 2002.
- Kulak T., *Wartości uniwersalne w funkcjonowaniu Uniwersytetu Wrocławskiego w okresie Republiki Weimarskiej*, „Studia i Materiały z Dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego” 2004, t. V.

- Nadbyl B., *Chronik und Statistik der königlichen Universität zu Breslau*, Breslau 1861.
- Pater M., *Od piastowskich prapoczątków do upadku Hohenzollernów* [w:] T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702–2002*, Wrocław 2002.
- Piątkowski L., *Żydzi na studiach prawniczych Uniwersytetu Wrocławskiego w XIX wieku*, „Studia i Materiały z Dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego” 1995, t. IV.
- Popiński K., *Pierwsze kobiety na studiach na Uniwersytecie Wrocławskim (1895–1918)*, „Studia i Materiały z Dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego” 1995, t. IV.
- Ptak M.J., *Nauki prawne i ekonomiczne* [w:] *Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200-lecia utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu. Commemorative Book for the 200th Anniversary of the Establishment of the State University in Wrocław*, Tom II/Volume II, Universitas litterarum Wratislavinensis 1811–1945, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2013.
- Ptak M.J., *Nauka i nauczanie prawa na Śląsku do początku XIX wieku – zarys problematyki* [w:] *Nauka i nauczanie prawa w dziejach*, red. T. Kruszewski, Wrocław 2011.
- Ptak M.J., *Profesor Johann Ch.F. Meister i jego pogląd na obowiązywanie prawa saskiego na Śląsku* [w:] *Prawnicy na Uniwersytecie Wrocławskim*, red. M. Marszał, J. Przygodzki, Wrocław 2012.
- Puzio J., *Wrocławska szkoła katedralna*, „Colloquium Salutis” 1970 (2).
- Rabe K., *Alma Mater Leopoldina. Kolegium i Uniwersytet Jezuicki we Wrocławiu 1638–1811*, Wrocław 2003.
- Stopka K., *Szkoły katedralne metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, Kraków 1994.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983.
- Wiszniewski P., *Kolegium Jezuickie we Wrocławiu i utworzenie Uniwersytetu Leopoldyńskiego w 1702 roku. Złota Bulla cesarza Leopolda I z 21 października 1702 roku* [w:] *Cztery Początki. Dokumenty fundacyjne Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. R. Żerelik, Wrocław 2002.
- Wójcik M.L., *Próba założenia Uniwersytetu Wrocławskiego w 1505 roku. Dokument fundacyjny Władysława Jagiellończyka z 20 lipca 1505 roku* [w:] *Cztery Początki. Dokumenty fundacyjne Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. R. Żerelik, Wrocław 2002.
- Ziekursch J., *Bericht über die Jahrhundertfeier der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau vom 1.–3. August 1911*, Breslau 1912.